

A magyar–jugoszláv „örök barátsági szerződés” politikai fogadtatása

Olasz Lajos¹

Absztrakt

A háromhatalmi egyezményhez újonnan csatlakozott Magyarország, és a csatlakozást a határozott német elvárások ellenére elkerülni igyekvő Jugoszlávia 1940 decemberében rövid tárgyalássorozat után demonstratív jellegű barátsági egyezményt kötött. A két ország 1938 óta tartó közeledését hivatalos keretet adó szerződés mindössze a jó viszony fenntartásának szándékát tartalmazta, és azt mondta ki, hogy a fennálló vitás kérdéseket tárgyalásos úton fogják rendezni egymással. Nagyfokú elkötelezettséget egyik fél sem vállalt, de legalább az egyik szomszédjára a kölcsönös érdek alapján támaszkodhatott.

A megállapodás az adott helyzetben széleskörű nemzetköz és hazai visszhangot váltott ki. A tárgyalások kezdetén még a tengelyhatalmak által is támogatott közeledés – az egyezmény aláírásakor már inkább tengelyellenes jelleget kapott. A Németország-hoz való további közeledés helyett sokan egy minimális mozgástér megtartásának lehetőségét látták benne. Magyarországon a függetlenségi és angolbarát körök lelkesen fogadták, míg a szélsőjobboldal elutasítóan viszonyult hozzá. Az államközi megállapodás nagyobb teret nyitott a délvidéki magyarság helyzetének alakulásával kapcsolatos megbeszélések számára is. A nemzetközi helyzet kedvezőtlen alakulása, a balkáni német expanzió azonban nem adott lehetőséget az együttműködés kibontakozására. Az 1941. áprilisi Jugoszlávia elleni német támadás nyomán Magyarország válaszüte elé került. A kormány, a német külpolitikai nyomás és a fellángoló revíziós törekvések hatására, fegyveresen lépett fel a Délvidék visszacsatolása érdekében.

Közép- és Délkelet-Európát politikai folyamatait 1940 második felében döntően két törekvés határozta meg: Németország lépései a régió teljes befolyás alá vonására, illetve, ezzel szemben a kisállamok kísérletei függetlenségük és semlegességük megőrzésére. Magyarország esetében e két folyamat párhuzamosan jelentkezett. A revízió teljessé tétele érdekében együttműködött Németországgal, eközben azonban őrizni próbálta önállóságát, nem harcoló státuszát és nyugati kapcsolatait. A kétféle szándék a Teleki Pál miniszterelnök által képviselt politikában szorosan összefonódott, az egyik irányba tett kezdeményezést a kormány igyekezett a másik irányba tett lépéssel egyensúlyban tartani.²

Németország, Olaszország és Japán képviselői szeptember 27-én aláírták a háromhatalmi egyezményt, amelyben állást foglaltak egymás gazdasági, politikai és katonai törekvéseinek kölcsönös támogatása mellett. A német külügyminiszternek, Joachim von Ribbentropnak az esemény kapcsán tartott beszédét a *Deutsche Allgemeine Zeitung* némi pontatlansággal közölte, és azt úgy lehetett értelmezni, hogy az aláíró felek esetleg újabb államok csatlakozását várják. Sztójay Döme berlini magyar követ erről azonnal tájékoztatta Csáky István külügyminisztert. Sürgette, hogy a magyar kormány mielőbb jelentse be csatlakozási szándékát, politikai előnyhöz jutva ezzel a nyilvánvalóan belépni kívánó szomszédos államokkal szemben. Sztójay szerint ez elengedhetetlen lenne a revízió sikeres folytatásához. Csáky egyelőre csak részletes tájékozódásra utasította a követet, annak tisztázására, hogy az esetleges csatlakozásuk milyen kötelezettségekkel járna.³

Sztójay szeptember 28-án felkereste Ernst von Weizsäcker külügyi államtitkárt, és érdeklődött nála, hogy Ribbentrop kijelentése valóban belépési felhívásként értelmezhető-e, és milyen feltételekkel lehetne Magyarország is a szövetség tagja. A követ bizonyos mértékig túllépve a Budapestről kapott utasítást, közölte, hogy a magyar kormány kész a csatlakozásra, de a hivatalos nyilatkozat előtt egyeztetni kíván a német illetékesekkel. Weizsäcker kijelentette, hogy a háromhatalmi szerződéssel kapcsolatban nincs szó semmilyen bővítési szándékról, csak néhány lapban pontatlanul jelent meg Ribbentrop beszéde. A külügyminiszter más államok kapcsán csupán az egyezmény által képviselt célok melletti állásfoglalásról beszélt, és nem szervezeti csatlakozásról. Jelezte azonban, hogy tájékoztatni fogja a külügyminisztert a magyar felvetésről. A német diplomácia ugyanezen a napon intézett kérést a magyar kormányhoz, hogy a Bukaresttel kötött megegyezés értelmében Romániába induló tancsapatokat, Magyarország területén, a magyar vasútvonalakon szállíthassák át. Ehhez a magyar kormány szeptember 30-án a jóváhagyását adta.⁴

Magyarország 1940 őszére nehéz külpolitikai helyzetbe került. Szlovákia és Románia egyre szorosabbra fogta a Németországgal való együttműködést. Mindkét országban német csapatok állomásoztak. Lengyelország bukásával Budapest elvesztette az egyetlen potenciális partnert, amellyel akár a német, akár a szovjet

befolyással vagy fenyegetéssel szemben közös politikát alakíthatott volna ki. Magyarország határossá vált a Szovjetunióval. Bár a két állam között normális diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok működtek, bizonyos jelek egy német–szovjet összecsapás lehetőségére utaltak, amely Teleki megítélése szerint súlyos veszélyeket jelentett volna Magyarország számára is. Sajátos geopolitikai helyzete miatt az ország nem maradhatott volna ki egy ilyen összecsapásból, hiába próbálna semleges maradni, akkor is hadszíntérre válhat.⁵

Ilyen körülmények között egyetlen lehetőség kínálkozott, hogy Magyarország megőrizze külpolitikai mozgásszabadságát, és folyamatos kapcsolatot tartson Németországnak még el nem kötelezett európai államokkal – mégpedig, a szomszédos Jugoszláviával való együttműködés. Az elképzelés nem volt új keletű. Magyarország már korábban számolt azzal, hogy szorosabbra vonja a kapcsolatait a nyugati orientációjúként számon tartott délszláv állammal. Ez lehetővé tette az egységes kisanant politika megbontását, és déli irányban egy jószomszédi viszony kiépítését. Elősegíthette a Nyugathoz fűződő kapcsolatok fenntartását. Ugyanakkor a magyar politika hosszú ideig, egészen 1941-ig arra épített, hogy Olaszország bizonyos mértékig önálló, Berlintől független politikai tényező a régióban, így egy magyar–jugoszláv–olasz együttműködés sikeresen mérsékelhetné az egyre erőteljesebb német jelenlétet. Már 1938-tól kezdve folytak változó intenzitású tárgyalások Magyarország és Jugoszlávia között. Ezek különböző okok miatt időnként megszakadtak, máskor rendszeresebbé váltak, de 1939 végén már felmerült egy barátsági egyezmény későbbi megkötésének terve is.⁶

A két ország között két komoly vitapont létezett: a területi kérdések és a délvidéki magyar kisebbség helyzete. A délvidéki magyarság gazdasági és társadalmi viszonyaira, oktatási és kulturális lehetőségeire vonatkozóan a belgrádi kormány tett bizonyos ígéreteket, és történt néhány gyakorlati lépés is ez ügyben. A hátrányos körülmények azonban alapvetően nem változtak. A területi igényekről Budapest semmiképpen nem kívánt lemondani. Ugyanakkor Teleki Pál miniszterelnök és kormánya célszerűnek látta bizonyos önmérséklet tanúsítását. El akarta kerülni, hogy egy határozott magyar fellépés nyomán Jugoszlávia esetleg Németországtól kérjen támogatást, és megismétlődjön a második bécsi döntés esete. A csak részleges erdélyi revíziót minden lelkes propaganda megnyilvánulás ellenére Teleki bizonyos fokig kudarcnak tekintette. Magyarország jóval kevesebbet kapott, mint remélt, viszont fokozódott az elkötelezettsége Berlin felé, és teljesítenie kellett egy sor német kérést. Ezért a magyar vezetés Jugoszlávia esetében kétoldalú megegyezésre törekedett, amely a két állam függetlenségét erősíthette az expanzív német politikával szemben.⁷

1940 őszére Jugoszlávia külpolitikai helyzete is igen bonyolulttá vált. Október 3-án Románia felmondta a kisananthoz és a balkán-szövetséghez kapcsolódó korábbi kötelezettségeit, és jelezte csatlakozási szándékát a háromhatalmi egyezményhez.

Az országba október 8-án német csapatok érkeztek. Bulgária, különösen a craiovai egyezmény (1940. szeptember 7.) aláírását, Dél-Dobruzsza visszacsatolását követően mind nyíltabban beszélt a Jugoszláviával szembeni területi igényeiről, mindenekelőtt Macedónia kérdéséről. Megromlottak Belgrád és Róma kapcsolatai. Olaszország támogatást nyújtott a horvát nacionalistáknak. A megszállt Albánia nevében területi aspirációkkal lépett fel a Vardar völgyében. Benito Mussolini még egy fegyveres akciót is fontolóra vett Jugoszlávia ellen, hogy így érvényesítse a Dalmáciára vonatkozó olasz törekvéseket.⁸

Magyarország szintén elkötelezte magát a tengely mellett, és napirenden tartotta a Jugoszláviával szembeni területi igényeit. Ezek azonban jelentőségüket tekintve elmaradtak a bolgár követelések mögött és Budapest késznek mutatkozott bizonyos kompromisszumokra a békés megegyezés érdekében. A jugoszláv kormány úgy ítélte meg, hogy az adott helyzetben északi határai biztosítása és a Magyarországgal való szorosabb együttműködés egyre nagyobb jelentőségű lehet. Ez erősítheti leginkább Belgrád térségbeli pozícióit és segíthet fenntartani a status quo-t. A nyár és az ősz folyamán informális tárgyalások folytak a két állam között a kapcsolatok javítása és a vitás kérdések rendezése érdekében. Kormánytagok, országgyűlési képviselők, a két főváros polgármesterei kölcsönös látogatást tettek a másik országban. A területi kérdések azonban egyelőre megoldhatatlan problémát jelentettek. Bár a jugoszláv fél sem zárkózott el kisebb területi engedményektől, ezek messze elmaradtak a magyar igényektől, és Belgrád egyelőre még ezekről sem akart konkrét megbeszéléseket kezdeni.⁹

Október elején megváltozott Adolf Hitler álláspontja a háromhatalmi szerződés bővítését illetően. Egyre inkább jó lehetőséget látott a kelet-európai kisállamok felvételében, amelyek a három nagyhatalomhoz képest csak korlátozott beleszólási lehetőséget kaptak, (csupán az őket közvetlenül érintő kérdésekben tanácskoztak velük), ugyanakkor az egyezményből eredő minden kötelezettséget vállalniuk kellett. Ez megkönnyítette Németország további térnyerését a régióban, automatikusan biztosította számára a belépő kisállamok együttműködését, keleti irányú tervei során. Nem kellett olyan elutasítástól tartani, például csapatai átvonulását illetően, mint 1939 szeptemberében, a lengyelországi hadjárat során a magyar kormány részéről. A magyar csatlakozást a német vezetés a magyar–jugoszláv közeledésről érkező hírek kapcsán is kedvezőnek ítélte. Arra számított, hogy Magyarország belépésével tovább erősödik az ország német elkötelezettsége, és Budapest közreműködik abban, hogy Jugoszláviát is sikerüljön bevonni a tengelypolitikába. Október 3-án Ernst Woermann német külügyi államtitkár-helyettes részletes tájékoztatást kért Sztójaytól a magyar–jugoszláv megbeszélésekkel kapcsolatban. Egyben jelezte a magyar követnek, hogy a háromhatalmi egyezményhez történő magyar csatlakozás kérdését a legfelsőbb szinten még átgondolják. Sztójay ezt biztató jelnek tekintette.¹⁰

Teleki Magyarország aktuális helyzetében elkerülhetetlennek látta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást. Megítélése szerint csak így tarthatta életben a további revízió reményét, és így kerülhette el a Németországgal való nyílt konfrontációt. Tisztában volt azonban a csatlakozás jelentette veszélyekkel is – az új megállapodásból eredő súlyos gyakorlati kötelezettségekkel, illetve a nyugati kapcsolatok megromlásának kockázatával, Nagy-Britannia, az Egyesült Államok és a semleges világ részéről várható komoly kritikákkal. Ezért a lehetőségekhez képest igyekezett bizonyos ellensúlyt teremteni a Németország irányába való fokozottabb elkötelezettséggel szemben. Október 3-án Csáky utasította Bakách-Bessenyei György belgrádi magyar követet, hogy tájékozzódjon meghatározó jugoszláv kormánykörökben a két ország közötti vitás kérdések közeli rendezésének lehetőségéről, és javasolja hivatalos tárgyalások megkezdését a kapcsolatok szorosabbra vonása érdekében.¹¹

A következő napokban a követ megbeszéléseket folytatott Aleksandar Cincar-Marković jugoszláv külügyminiszterrel, és más személyiségekkel, de komoly akadályokat tapasztalt, különösen a területi kérdések ügyében. A belgrádi vezetőkörök a baranyai háromszög és Szabadka térsége mellett legfeljebb a zentai és topolyai járás átengedését tudták elképzelni. A határmódosítás helyett azonban inkább a lakosságcserét részesítették volna előnyben. A jugoszláviai magyar és a magyarországi délszláv lakosság nagy létszámbeli különbségének kiegyenlítése érdekében felvetették a kárpátaljai ruszinok áttelepítésének lehetőségét. A magyar követ javaslatára elképzelhetőnek tartották a területátengedés és a népességcsere kombinációját. Konkrét területi kérdésekről azonban egyelőre nem akartak tárgyalni. Attól féltek, hogy a Magyarországgal való megegyezést a bolgárok precedensnek tekintik, és követelni fogják Macedónia átadásának napirendre tűzését.¹²

Október 10-én Ribbentrop tájékoztatta Galeazzo Ciano olasz külügyminisztert, hogy Németország szükségesnek tartja a háromhatalmi egyezmény kibővítését. Az olasz vezetés nem nagy lelkesedéssel, de beleegyezett a bővítésbe, számolva azzal, hogy Magyarország felvétele után, további államok is csatlakozni fognak. Ezt követően a német diplomácia tájékoztatta a magyar kormányt, hogy megnyílt a belépés lehetősége. Sztójay 1940. október 15-én adta át Berlinben a magyar kormány hivatalos nyilatkozatát, hogy csatlakozni kíván a háromhatalmi egyezményhez. A magyar fél szerette volna, ha a még fennálló területi igényei legalább utalásszerűen belekerülnek az aláírandó dokumentumba. Meg akarta előzni, hogy Németország esetleg területi garanciákat kínáljon a később csatlakozó szomszédos államoknak. Weizsäcker azonban elutasította az egyezmény szövegének ilyen jellegű kiegészítését. Érződött azonban, hogy most már Berlin számára is fontossá vált a magyar csatlakozás. A német külügyi államtitkár közölte Sztójayval, hogy a magyar kormány akár már október 17-én aláírhatja a szerződést. Teleki azonban halogatta ezt a lépést, így a magyar csatlakozásra csak november 20-án került sor.¹³

Időközben megérkezett Budapestre a belgrádi követ jelentése a jugoszláv politikusokkal folytatott tárgyalásairól. A vitás kérdések miatt Bakách-Bessenyei meglehetősen szkeptikusan ítélte meg egy gyors megegyezés létrehozásának esélyét. Csáky a megbeszélések folytatására utasította a követet, kilátásba helyezve, hogy a magyar vezetés nem ragaszkodik a területekre vonatkozó azonnali megállapodáshoz, ez elengedhetetlen velejárója, de nem előfeltétele a két ország közötti szorosabb együttműködésnek. Teleki jól látta, hogy a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás jelentős mértékben leszűkíti a magyar külpolitika mozgásterét. A Jugoszláviával való megegyezést egy „nyugat felé nyíló ablaknak” tekintette, amely továbbra is biztosíthatja Magyarország kapcsolatát a tengely által nem ellenőrzött Európával. Ugyanakkor azzal is számolt, hogy a Belgráddal való együttműködés szabadkezet ad Magyarországnak, ha Dél-Erdély megszerzése érdekében önálló akcióra szánná el magát Romániával szemben.¹⁴

A magyar katonai vezetőkörök azonban másként ítélték meg a helyzetet. Homlok Sándor vk. ezredes, berlini katonai attasé felhívta a figyelmet, hogy Magyarország belépése után várhatóan Szlovákia és Románia csatlakozni fog a háromhatalmi egyezményhez, így velük szemben további területi igényeket már aligha lehet érvényesíteni. Ezek után csak a Délvidék kérdése marad nyitva. Ha Jugoszlávia nem csatlakozik a tengelyhez, hamarosan felmerülhet vele szemben egy német katonai fellépés lehetősége. Magyarországnak és a Honvédségnek tehát fel kell készülnie egy esetleges jugoszláv ellenes katonai akcióra. Werth Henrik gyalogsági tábornok, a Honvéd Vezérkar főnöke egyetértett a helyzetértékeléssel, és azon az állásponton volt, hogy ebben a helyzetben nem lenne szabad engedményeket tenni Belgrádnak, hiszen küszöbön állhat a teljes délvidéki revízió megvalósítása.¹⁵

A következő hetekben Jugoszlávia külpolitikai helyzete egyre nehezebbé vált. Olaszország október 28-án támadást indított Görögország ellen. A kezdeti rövid siker után azonban az olasz haderő kemény ellenállásba ütközött és súlyos veszteségeket szenvedett. Jugoszlávia már régóta hangoztatta igényét az Égei-tengeri kijáratra, Szaloniki térségének megszerzésére. Az olasz támadás után a jugoszláv haderő előkészületeket tett, hogy ha Görögország összeomlik, az olaszokat megelőzve szállja meg ezt a térséget. November 6-ra virradóra azonban bombatámadás érte a jugoszláviai Bitolj körzetét. Mint kiderült a bombákat olasz gépek dobták. Róma utóbb navigációs tévedéssel magyarázta az esetet, de sokan ezt inkább erődemonstrációnak tekintették. A további feszültségek megelőzésére a jugoszláv kormány november 11-én tárgyalásokat javasolt Rómának egy barátsági egyezményről és a korábban kötött meg nem támadási szerződés megújításáról. A jugoszlávok hajlandóknak mutatkoztak a dalmát partvidék demilitarizálására, amit Olaszország régóta forszírozott, a Vardar völgyéhez viszont ragaszkodtak. Mussolini azonban a kétoldalú tárgyalások helyett, megfelelőbbnek tartotta, hogy Jugoszlávia is csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez.¹⁶

Az új körülmények Belgrádban is felértékeltek a Magyarországgal való gyors megegyezés lehetőségét. Különösen, hogy a magyar kormány hajlandó volt egy időre elhalasztani a Jugoszláviával szemben fennálló területi igények érvényesítését. A magyar vezetés még a háromhatalmi egyezmény aláírása előtt újabb gesztusokat tett Jugoszlávia felé. Teleki kezdeményezésére november 18-án Horthy Miklós kormányzó fogadta a budapesti jugoszláv követet. Kijelentette előtte, hogy mindig is nagyra becsülte a vitéz szerb népet. Megítélése szerint a két ország úgy stabilizálhatná leginkább a helyzetét, ha szövetségre lépne, melyhez később esetleg Bulgária is csatlakozhatna. Magyarország tiszteletben tartja a jószomszédi viszonyt, ezt nem veszélyeztetné túlzó követelésekkel, és nem engedne idegen hatalmak nyomásának sem, ha azok egy baráti állam elleni fellépésre akarnák rávenni. Csáky külügyminiszter pedig interjút adott az *Avala* jugoszláv hírügynökségnek. Utalt rá, hogy Magyarország már csak a Belgrád–Szófia–Isztambul vonalon tudja tartani a kapcsolatot a tengelyhatalmaktól független külfölddel. Ha ez az ablak bezárulna, Magyarország csapdába esne, és elveszítené cselekvési szabadságát.¹⁷

A magyar kormány képviselői 1940. november 20-án Bécsben aláírták a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást. A lépés komoly kritikákat váltott ki a nyugati államokban, de nem vezetett a hivatalos kapcsolatok megszűnéséhez. A brit kormány nehezményezte az önkéntes belépést, de pozitív jelként értékelte a diplomáciai viszony és a brit követség zavartalan fenntartását. A brit külügyminiszter helyettese, Anthony Eden kijelentette Barcza György londoni magyar követnek, hogy London felfogása szerint Magyarország ezzel Nagy-Britannia ellenségeinek szövetségesévé vált, ugyanakkor elismerte, hogy Románia néhány nappal későbbi csatlakozása sokkal nagyobb megütközést váltott ki brit körökben, mert Bukarest két évtizeden át a Nyugat szövetségesének számított, és ennek révén jelentős nyereségekre tett szert. A brit lapok többségükben mérsékelten kommentálják a magyar lépést. Általános volt az a beállítást, hogy Budapest már korábban is együttműködött, főként gazdaságilag Berlinnel, és most, német felhívásra formálisan is csatlakozott a tengelyállamok szövetségéhez. Több brit lap (*Daily Telegraph*, *Times*) elhibázottnak nevezte a kelet-európai angol politikát, mert London a régiót könnyen átengedte a németeknek, ahelyett, hogy alternatívát kínált volna az ottani kisállamoknak.¹⁸

A csatlakozás jelentős mértékben rontotta Magyarország amerikai megítélését. Pelényi János washingtoni magyar követ (aki azonnal lemondott a pozíciójáról) november 28-án Telekinek küldött levelében figyelmeztetett rá, hogy az amerikai kormány bizonyos megértést tanúsít ugyan Magyarország kényszerhelyzete iránt, de úgy tekinti, hogy Budapest szembekerült az USA hivatalos politikájával. Az amerikai közvélemény pedig még inkább elutasító a tengelyállamokkal szemben, így igen rossz a visszhangja a háromhatalmi egyezményhez való magyar csatlakozásnak.¹⁹

Még november 20-án, a csatlakozási jegyzőkönyv aláírásakor Hitler hosszabb megbeszélést folytatott Telekivel és Csákyval. Kijelentette, hogy hamarosan eljőhet a pillanat, amikor Németország beavatkozik Olaszország oldalán a görögországi háborúba, hogy kiűzze az Athén segítségére érkező angolokat a kontinensről. Csáky, hogy a különutas politika ódiúmát elhárítsa, illetve, hogy kipuhatolja a német álláspontot a magyar–jugoszláv megbeszélésekre vonatkozóan, panaszkodott bizonyos belgrádi lépések miatt. Hitler azt javasolta, hogy komoly probléma esetén Magyarország egyeztessen Rómával az esetleges közös nyomásgyakorlásról. Később azonban azt is felvetette, hogy Magyarország közvetlenül is tisztázhatná a vitás kérdéseket, és a Jugoszláviával való kapcsolatai megerősítésével tehermentesíthetné déli szárnyát. Ezt a kijelentést a magyar kormány úgy tekintette, hogy Hitlernek nincs kifogása a Belgráddal való szorosabb együttműködés ellen.²⁰

Hitler a magyar–jugoszláv közeledéstől egyértelműen azt várta, hogy ennek hatására a jugoszláv vezetés is mielőbb csatlakozni fog a háromhatalmi egyezményhez. A berlini bolgár követtel folytatott november 23-i megbeszélésén, Hitler Szófia hasonló döntését is sürgette. Az ellenvetésre, hogy a belépés esetén Bulgáriát a balkán-szövetség államai (Jugoszlávia, Görögország, Törökország) közös fellépése fenyegetné, Hitler kijelentette, hogy Jugoszlávia hamarosan csatlakozni fog a tengelyhez, így ezzel a problémával nem kell számolni.²¹

A német vezetés hallgatólagos egyetértését kihasználva Csáky gyorsítani kívánta a Belgráddal folyó tárgyalásokat. Bakách-Bessenyei útján tájékoztatta a jugoszláv vezetést, hogy Magyarország kész lenne egy barátsági egyezmény mielőbbi megkötésére. Az üzenet átadásakor a magyar követ hangsúlyozta a jugoszláv külügyminiszternek, hogy egy ilyen megállapodással Jugoszlávia is jól járna, mert Magyarország révén, a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás nélkül is jobb kapcsolatba kerülhetne az őt körülvevő tengelyhatalmakkal. A két ország szorosabb együttműködése ugyanakkor a túlzott német térhódítással szemben is bizonyos védelmet jelenthetne. A megegyezés előfeltételeként Bakách-Bessenyei a magyar kisebbség helyzetének javítását jelölte meg, nem beszélt viszont területi követelésekről. Cincar-Marković november 26-án jelezte a magyar követnek, hogy Pál régensherceg és a belgrádi kormány kész aláírni egy barátsági egyezményt. A jugoszláv külügyminiszter az 1938. december 6-i német–francia szerződéshez hasonló megállapodást javasolt. Ezt azonban a magyar kormány elvetette, mert az kölcsönös lemondást tartalmazott a területi igényekről. Magyarország nem kívánt azonnali határkorrekciót, de igényei későbbi felvetéséről sem akart lemondani. Helyette az 1937. január 24-én aláírt bolgár–jugoszláv barátsági egyezményt tekintette megfelelő mintának, amit a jugoszláv fél végül elfogadott. Mindez jól jelezte a két ország egymásrautaltságát.²²

November 27-én az országgyűlés külügyi bizottságában Csáky beszámolt a háromhatalmi egyezményhez való magyar csatlakozás körülményeiről. Az ellenzék (Bajcsy-Zsilinszky Endre, Eckhardt Tibor, Rassay Károly, Peyer Károly) támadták a kormány politikáját, elítélték a csatlakozást. A bírálóakra reflektálva Csáky kijelentette, a kormány figyel a magyar külpolitika egyensúlyának megőrzésére, hogy Magyarország lépései minden oldalról megértéssel találkozzanak. A külügyminiszter a Németország melletti fokozottabb elkötelezettség ellenpontjaként a Jugoszláviával való kapcsolatok szorosabbra fűzését emelte ki. Hangsúlyozta, hogy az együttműködését jelentősen megerősítheti mindkét ország pozícióját a régióban. Kifejtette, hogy Jugoszlávia valószínűleg nem fog csatlakozni a tengelyhez, de ez nem zárja ki a két ország közeledését, mert a háromhatalmi egyezmény nem kötelezi Magyarországot egy esetleges Jugoszlávia elleni fellépésre.²³

A külügyi bizottság ülése után Teleki igyekezett megnyugtatni Bajcsy-Zsilinszkyt, hogy a kormány minden körülmények között ragaszkodik az önálló magyar politika fenntartásához. A készülő magyar–jugoszláv szerződést a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás ellensúlyaként említette. Hasonló értelemben nyilatkozott Csáky is november 28-án, John F. Montgomery amerikai követtel való megbeszélésén. Kijelentette, hogy Olaszország erőtlensége és balkáni presztízavesztése miatt Magyarországnak új szövetségesre van szüksége a német befolyással szemben. Ezért szorosabbra kell fűzni a kapcsolatokat Jugoszláviával. Szintén az önálló magyar külpolitika fenntartásának szándékát hangsúlyozta Horthy kormányzó is, amikor a jugoszláv, illetve az amerikai követet fogadta. Kifejtette előttük, hogy Magyarország mindenképpen meg fogja őrizni a szuverenitását, nem ad át katonai bázisokat a németeknek, és nem engedi, hogy területe a német hadsereg felvonulási terepe legyen – különösen nem egy baráti állammal szemben.²⁴

Az önállóság és a semlegesség megőrzésére vonatkozó magyar megnyilvánulásokat a német diplomácia is élénk figyelemmel kísérte. Otto von Erdmannsdorff budapesti német követ úgy ítélte meg, hogy Csáky a külügyi bizottságban elmondott beszédében Jugoszláviával kapcsolatban feltűnően barátságos megfogalmazásokat használt. Tapasztalta azt is, hogy a Belgráddal való megegyezést más felelős személyiségek is a tengelyhatalmaktól független útkeresés lépéseként értelmezik. Ezért szükségesnek látta, hogy ezzel kapcsolatban rákérdezzen a magyar külpolitika tényleges szándékaira. Csáky magyarázatképpen Hitler november 20-i felvetésére hivatkozott, amely közeledést javasolt Belgrád irányába. Erdmannsdorff november 30-án részletes jelentést küldött Berlinbe a magyar kormánytényezők Jugoszláviával kapcsolatban tett szokatlanul kedvező kijelentéseiről és ennek széleskörű pozitív visszhangjáról. Ugyanakkor azt is közölte, hogy információi szerint jugoszláv részről is történtek lépések a kapcsolatok szorosabbá tételére.²⁵

November végén Németország számára mind sürgetőbbé vált a balkáni helyzet rendezése. A Szovjetunió elleni katonai támadás előkészületei, Olaszország súlyos nehézségei a görög fronton és a brit csapatok megjelenése a térségben arra ösztönözték a német vezetést, hogy lépéseket tegyen Jugoszlávia mielőbbi bevonására a háromhatalmi egyezménybe. Ribbentrop sürgősen Németországba kérte a jugoszláv külügyminisztert, akit november 28-án Hitler is fogadott. Felvázolta előtte, hogy ha megegyezés jönne létre Berlin és Belgrád között, az nemcsak a magyar és bolgár területi igényekkel szemben, hanem még Olaszország esetleges fellépésével szemben is teljes védelmet nyújthatna Jugoszláviának. Németország felelősséget vállalna a délszláv állam szuverenitásáért. Jugoszlávia természetesen köthet meg nemtámadási szerződést Németországgal és Olaszországgal is, de sokkal előnyösebb lenne a számára, ha csatlakozna a tengelyállamok szövetségéhez. Hitler egyértelművé tette, hogy Németország mindenképpen érvényesíteni fogja az érdekeit a Balkánon, és 3 hónap múlva a helyzet Belgrád számára már jóval kedvezőtlenebb lehet. Amennyiben a jugoszláv kormány elszánja magát a német–olasz koalícióhoz való csatlakozásra, cserébe Berlin nem kíván semmit, nem kéri csapatai átvonulását, eltekint a segélynyújtási kötelezettségtől az USA vagy a Szovjetunió elleni háború esetén, ha pedig a dalmát partvidék demilitarizálását is vállalja Belgrád, akkor Görögország legyőzése után még Szaloniki átadása is szóba kerülhet.²⁶

A német ajánlat jól jelezte, hogy Berlinnek komoly érdeke fűződik Jugoszlávia mielőbbi bevonásához a háromhatalmi egyezmény keretébe. Hitler ígéretei ellenére azonban Belgrádban a politikusok egy része és a hadsereg vezetése úgy foglalt állást, hogy az ország igyekszik megtartani a semlegességét, és egy erőszakos német átvonulási kísérlettel szemben akár fegyveresen is ellenáll. Felmerült az is, hogy ha német biztatásra Bulgária bekapcsolódna a görögországi háborúba (hogy megszerezze Trákiát), akkor a balkán-paktum értelmében Jugoszlávia kész lenne Törökországgal közösen fellépni Bulgária ellen. Békeszándékról, de a függetlenség minden eszközzel történő megvédéséről beszélt Pál régens is december eleji rádiónyilatkozatában.²⁷

1940. december 5-én, Budapesten elkészül a barátsági egyezmény tervezett szövege, amit a magyar diplomácia eljuttatott a német és olasz külügyminisztériumnak is. Csáky kérte Ribbentrop véleményét, hogy a tervezett megállapodással kapcsolatban Németországnak van-e valamilyen észrevétele. A német vezetés azonban egyelőre nem nyilatkozott, várta Belgrád válaszát Hitler legutóbbi ajánlatára. A készülő egyezménnyel szemben azonban a tengelyállamok politikusai, illetve sajtója részéről már bizonyos kétségek is megfogalmazódtak. A *Völkische Beobachter Belgrád felesleges gondjai* című cikkében határozottan elutasította egy önálló magyar–jugoszláv politikai blokk esetleges tervét.²⁸ Vojtech Tuka szlovák miniszterelnök december 6-án magához kérte Szabó György pozsonyi magyar követet, és jugoszláv sajtóhírekre hivatkozva Csáky tervezett belgrádi útjáról érdeklődött.

Megjegyezte, hogy Jugoszláviában sok az angolbarát politikus. Szabó közölte, hogy nem tud az utazásról, de ha sor kerül rá, akkor az a délkelet-európai stabilitást szolgáló lépés, és összhangban áll a tengely érdekeivel. Szabó azt is hangsúlyozta, hogy a magyar külpolitika gyakran kezdeményez, nem vár előzetes német felkérésre.²⁹

December 7-én a jugoszláv kormány válaszolt Hitler ajánlatára. Ebben megnevezési egyezmény kötését javasolták, az 1937. március 25-i jugoszláv–olasz szerződés mintájára. A háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást egy szóval sem említették, így a gyakorlatban tulajdonképpen visszautasították az erre vonatkozó német javaslatot. Ez a megoldás Berlin számára elfogadhatatlan volt. Német részről úgy értékelték, hogy Jugoszlávia azért negligálta Hitler ajánlatát, mert úgy érezte, hogy a pozíciói valamelyest erősödtek, amelyben Magyarország baráti közeledése is szerepet játszott. Egyértelmű volt, hogy Belgrád inkább kétoldalú szerződésekre törekszik, erre támaszkodva őrzi a semlegességét, és így próbál bizonyos távolságot tartani a tengelytől. A magyar kormánnyal történő megállapodás révén (amely területi kérdéseket nem érintett) Jugoszlávia biztosítottnak érezte északi határát, és könnyebben vissza tudta utasítani a német ajánlatot.³⁰

A németek bizalmatlanságát fokozták a készülő barátsági egyezménnyel kapcsolatos jugoszláv reakciók is. Cincar-Marković olyan összefüggésben tájékoztatta a washingtoni jugoszláv követet a magyar–jugoszláv megállapodásról, hogy annak célja a Németországgal szembeni függetlenség biztosítása. December 8-án Pál régensherceg a belgrádi amerikai követ előtt kijelentette, hogy az egyezmény mindkét országot meg fogja erősíteni, és elősegíti, hogy a Harmadik Birodalom expanzív törekvései ellenére megőrizzék az önállóságukat. A kijelentésről a német elhárítás azonnal tudomást szerzett. A budapesti német követ szóvá is tette ezt december 9-én, az elutazásra készülő Csákyval folytatott megbeszélése során.³¹

Bár német részről már koránt sem támogatták fenntartások nélkül a magyar–jugoszláv közeledést, és nem bíztak abban, hogy ez a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozásra bírja majd Belgrádot, hivatalosan nem emeltek kifogást a barátsági egyezmény megkötése ellen. Ribbentrop december 9-én közölte Csákyval, hogy a magyar–jugoszláv egyezmény tervezetével kapcsolatban Berlinnek nincs semmi észrevétele. Német részről azonban határozottan elhárították, hogy a meg egyezés mögött német kezdeményezés vagy jóváhagyás állna. Nem csak azért, hogy a készülő egyezménnyel kapcsolatos korábbi terveiket, Jugoszlávia ilyen módon történő bevonásának szándékát leplezzék, hanem, mert egyre inkább látták, hogy a magyar–jugoszláv megállapodás nem felel meg Berlin érdekeinek, és később esetleg kritikusan kell hozzá viszonyulniuk. A bukaresti német követ kérdésére válaszolva, hogy a magyar–jugoszláv egyezmény német iniciatívára születik-e, Magyarország valamilyen közvetítő szerepet teljesít-e Berlin és Belgrád között, Weizsäcker azt közölte, hogy a megállapodás tisztán a két ország ügye, a barátsági szerződés megkötésével a magyar kormány nem Németországnak tesz szolgálatot.³²

Csáky december 10-én érkezett Belgrádba. A fogadására megjelent jugoszláv politikusoknak elmondta, hogy indulása előtt a budapesti német és olasz követ arról érdeklődött nála, hogy megítélése szerint várható-e Jugoszlávia közeli csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez. Csáky szerint a kérdés egyértelműen arra utalt, hogy németek erre szeretnék volna felhasználni a magyar diplomáciát, a magyar kormány nem vállalta ezt a szerepet. A magyar külügyminiszter Pál régenshercegnél tett hivatalos látogatása során is az egyezmény németellenes jellegét hangsúlyozta, és kifejezte meggyőződését, hogy a megállapodás révén a két ország sikeresen ellen tud majd állni a németek nyomásának, Berlin egyre fokozódó gazdasági és politikai elvárásainak. A magyar kormány igyekezett kedvező légkört teremteni az egyezmény ünnepélyes aláírásához. A külügyminisztérium sajtóosztálya december 11-én közölte a sajtóellenőrzéssel, hogy az újságokban egy ideig nem jelenhetnek meg a Jugoszláviával szembeni területi igényeket feszegető írások.³³

December 12-én Belgrádban a két külügyminiszter, Csáky és Cincar-Marković aláírta a barátsági egyezményt. A rövid megállapodás mindössze két érdemi kijelentést tartalmazott. Egyrészt, a két ország kifejezte szándékát az egymás közötti állandó béke és örökös barátság fenntartására, ami a kölcsönös érdekek érvényesítését, a gazdasági, politikai és kulturális kapcsolatok szorosabbá tételét, valamint a régió békéjének és stabilitásának megerősítését is szolgálja. Másrészt, a felek elhatározták, hogy a felmerülő vitás kérdésekben erő alkalmazása nélkül, tárgyalások útján keresik majd a megoldást. Az egyezmény aláírását követően szóbeli megállapodásra került sor a magyar kisebbség kulturális lehetőségeinek bővítéséről.³⁴

Bár a magyar–jugoszláv közeledésnek komoly előzményei voltak, az egyezmény aláírását közvetlenül nem előzték meg hosszabb, a nyilvánosság előtt zajló hivatalos tárgyalások, így az egyezmény megkötése sokakat váratlanul ért. A kényes külpolitikai helyzetnek megfelelően mind a magyar, mind a jugoszláv diplomácia kettős kommunikációt folytatott az egyezmény céljával kapcsolatban. Berlinben és Rómában a megállapodás tengelybarát jellegét hangsúlyozták, kiemelve, hogy az iniciativa a német vezetéstől származott. Nyugaton, és a semleges országokban úgy állították be, hogy a szerződés megkötése tulajdonképpen tengelyellenes lépés, segíti a két állam függetlenségének és cselekvési szabadságának megőrzését a fokozódó német nyomással szemben, és lehetővé teszi számukra a háborúból való kimaradást.³⁵

A brit sajtó általában üdvözölte az egyezményt, és nagy hangsúllyal méltatta annak németellenes jellegét. A lapok kiemelték, hogy Berlin mindent elkövet a régió kisállamainak gazdasági és politikai alávetése érdekében, amelyhez a háromhatalmi egyezmény csak formális keretet biztosít. Az érintett országok azonban megpróbálnak fellépni ez ellen, és kölcsönösen előnyös együttműködést kiépíteni egymással. Az angol diplomácia bizalmas csatornákon szintén meglelégedéssel nyugtázta a magyar–jugoszláv egyezmény megkötését. Hivatalos formában azonban

csak visszafogottan nyilatkozott. A brit külügyminisztérium, a Foreign Office pozitívan ítélte meg, de túlzott reményeket nem fűzött ahhoz, hogy a délkelet-európai kisállamok a német expanzióval szemben megőrizhetik semlegességüket.³⁶ Alexander Cadogan, a Foreign Office vezértitkára, közölte Barczával, hogy Anglia minden olyan szabad akaratból létrejövő megállapodást üdvözlő, amely a valódi béke fenntartását célozza. A magyar–jugoszláv közeledéssel kapcsolatban azonban vannak olyan vélemények is, hogy miután a németek Belgrádot nem tudták bevonni a háromhatalmi egyezménybe, Budapest közreműködésével próbálják a tengelyhez közeleltetni. Barcza haladéktalanul állásfoglalást kért a külügyminisztériumtól, hogy erre a felvetésre hogyan reagáljon. A távollévő Csáky helyett Teleki válaszolt neki, és határozottan leszögezte, hogy a barátsági szerződés a két ország függetlenségét kívánja erősíteni, és semmiféle burkolt tengelyérdeket nem szolgál. Barcza ezek után igyekezett azt a magyarázatot erősíteni, hogy Budapest a rá nehezedő német nyomással szemben kiutat keresve szorgalmazta a Jugoszláviával való megegyezést.³⁷

A Nyugattal szimpatizáló semleges államok szintén üdvözlötték a megállapodást. A török kormány nevében Sükrü Saracoglu külügyminiszter Máriássy Zoltán ankarai magyar követ előtt kijelentette, hogy az egyezménynek nagy jelentősége van az egész Balkán stabilitása szempontjából. Török hivatalos körök úgy ítélték meg, hogy a magyar–jugoszláv szerződés bizonyos mértékig gátolja, vagy legalábbis elodázza a németek balkáni katonai fellépését. Olyan vélemények is elhangzottak, hogy a megállapodás akár egy szélesebb regionális paktum alapjául is szolgálhat, kiegészülve a későbbiekben Bulgáriával és esetleg Törökországgal. A magyar követ szerint az elismerő török reakciókara nagy hatást gyakorolt a pozitív brit értékelés. A török sajtóban a Németországgal való együttműködés és a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás kapcsán korábban élesen kritizálták a magyar magatartást. A magyar–jugoszláv egyezmény megkötését követően azonban a kormány álláspontjával megegyezően, kifejezetten barátságos hangú cikkek születtek. A török lapok többsége a balkáni béke megőrzése felé tett fontos lépésként méltatta a megállapodást, csak néhány írás utalt Németország esetleges szerepére, hogy Berlin talán Magyarországon keresztül próbálja magához kötni Jugoszláviát.³⁸

A svájci sajtó is általában pozitív kontextusban beszélt a magyar–jugoszláv megegyezésről. A *Neue Züricher Zeitung* londoni tudósítója a *Times* egyik cikkét kommentálva kiemelte, hogy a szerződés igen nagy jelentőségű, fontosabb, mint a kelet-európai országokra Berlin által rákényszerített háromhatalmi egyezmény, mert ez az érintett államok valós érdekeit, a függetlenség és a semlegesség fenntartását szolgálja. A cikkíró utalt rá, hogy a magyar külügyminiszter az egyezmény megkötése utáni beszédében tett egy baráti utalást a tengelyhatalmakra, valójában azonban a megállapodással Jugoszlávia nem került közelebb a hármass paktumhoz. A svájci lap még azt a lehetőséget is felvetette, hogy ha Bulgária és Törökország is

megnyerhető lenne, kiépülhetne egy olyan új regionális együttműködés, ami valóban biztosítani tudná a békét Délkelet-Európában.³⁹

Az angolbarátként elkönyvelt Jugoszlávia és a tengelypolitika mellett nyilatkozó, de a német törekvésekkel szemben mindig is „vonakodó” Magyarország váratlanul gyors megállapodása Berlinben egyre nagyobb bizalmatlanságot keltett. Németország már meglehetősen hűvösen viszonyult a magyar–jugoszláv barátsági egyezmény megkötéséhez. Kelletlenül konstataulta az önállóság és semlegesség megőrzését dicsérő lelkes magyarországi és jugoszláviai politikai és sajtóviszhangokat, illetve a nyugati és semleges országbeli elismerő megnyilatkozásokat. A diplomácia rendkívül visszafogottan nyilatkozott a megegyezésről. A berlini magyar követ december 19-i jelentése szerint a német lapok többsége ugyan udvariasan üdvözölte a megállapodást, de a cikkekben nyilvánvaló tartózkodás tükröződött. Néhány lap pedig kifejezetten kritikus írásokat is közölt, legalábbis az egyezményt követő magyarországi és nyugati reakciókra vonatkozóan. A német politikai körök tartózkodó magatartását Sztójay azzal magyarázta, hogy nem akarják túlzottan hangsúlyozni Berlin szerepét a megállapodás létrejöttében. A hűvös fogadtatás azonban láthatóan zavarta a követet, ezért felkereste Weizsäckert, majd Woermannt, és mindkettő előtt szóba hozta, hogy Bécsben maga Hitler javasolta a Jugoszlávia felé való közeledést. A két politikus azonban úgy nyilatkozott, hogy a bécsi megbeszélések részleteit nem ismerik, és nem tudnak ilyen jellegű német kezdeményezésről.⁴⁰

December 21-én Ribbentrop a belgrádi német követ útján tájékoztatta Cincar-Markovićot Berlin álláspontjáról, a december 7-i jugoszláv javaslatlathoz kapcsolatban. Határozottan elutasította a meg nem támadási egyezmény megkötésének lehetőségét. Hangsúlyozta, hogy a háromhatalmi egyezmény nyitva áll a jugoszláv csatlakozás előtt is, és Németország erre vonatkozóan várt volna állásfoglalást Belgrádtól. December 22-én a jugoszláv külügyminiszter azt válaszolta, hogy legutóbbi találkozásukkor éppen Hitler hozta szóba a meg nem támadási szerződés ügyét. A háromhatalmi egyezményről ráérnek később is tárgyalni, a meg nem támadási megállapodás után. Ezzel gyakorlatilag megismételte a tengelyhatalmakhoz való csatlakozást elutasító álláspontot.⁴¹

A német titkosszolgálat Délkelet-Európában működő ágensei igyekeztek hangulatot kelteni a magyar–jugoszláv egyezménnyel szemben. Propagandaanyagokban, sajtócikkekben a megállapodás tengellyellenes jellegét hangsúlyozták, hogy később az így keletkező híreket ürügyül használva a német diplomácia akár hivatalos rosszlalását is kifejezhesse. A Zágrábban megjelenő *Hrvatski Dnevnik* december 12-i *Megelégedés Budapesten, Belgrádban és Moszkvában* című írása a magyar–jugoszláv egyezményről, kiemelte, hogy a szovjet politika is mennyire örül a megállapodásnak. A magyar konzul tájékozódása szerint a cikk provokatív céllal, a Zágrábban működő német ágensek révén került a lapba, hogy a Szovjetunió emlegetésével gyanakvást keltsen a megállapodás hátterét, céljait illetően.⁴²

A római magyar követ december 20-án arról tájékoztatta a külügyminisztériumot, hogy Olaszországban sem fogadták különösebb lelkesedéssel a magyar–jugoszláv egyezmény hírét. Udvariasan nyilatkoztak ugyan a magyar kezdeményezésről, és elismerték, hogy a magyar diplomácia korrekt módon tájékoztatta Rómát a készülő megállapodásról, de hangsúlyozták, hogy a jugoszláv kérdést Olaszország nem tekinti lezárttnak, azt majd még napirendre tűzi. Mussolini korábban többször is kijelentette, hogy legfeljebb Jugoszlávia háromhatalmi egyezményhez való csatlakozását tekintené megfelelő garanciának Belgrád valódi külpolitikai szándékaira vonatkozóan. A zágrábi magyar konzul jelentése szerint az olasz politikusok és újságírók vitatható lépésként értékelték a magyar–jugoszláv gyors közeledést, főleg a görögországi katonai nehézségek fényében. Olasz ágensek hangulatot keltek Horvátországban Budapesttel szemben. Azt terjesztették, hogy a magyar kormány titokban az oroszokkal paktál Dél-Erdély megszerzése érdekében, illetve, hogy angol győzelemre spekulál, ezért szövetekezett a brit és orosz szimpatizáns belgrádi vezetéssel.⁴³

A szlovák politikusokat bizalmatlanul fogadták a magyar–jugoszláv tárgyalások hírét. Tengelyellenes törekvéseket feltételeztek Magyarországra és a jó nyugati kapcsolatokkal rendelkező Jugoszlávia közötti közeledés mögött. Ennek igyekeztek Berlinben is hangot adni, hogy ezzel is előnyt szerezzenek Magyarországgal szemben a német vezetés körében. Az egyezmény aláírása után azonban a szlovák lapok, a német sajtóhoz hasonlóan kimért udvariassággal reagáltak. A *Slovenska Politika* december 13-i száma magyarázata szerint Magyarország lépése elősegítheti Jugoszlávia közeledését a tengelyállamokhoz.⁴⁴

A szerb közvélemény lelkesen fogadta a barátsági egyezmény hírét. A lapok kiemelték, hogy az igen feszült nemzetközi helyzetben létrejött megállapodás ki-zárja a két ország közötti háborút, és ezzel a térség békéjét szolgálja. A jugoszláv lapok rendszerint hangot adtak annak a felfogásnak, hogy az egyezmény hallgatólagosan eliminálja a területi kérdések felvetését. A jugoszláv kormány szerette volna, ha Magyarországon mielőbb megtörténik az egyezmény parlamenti jóváhagyása. Cincar-Marković már január végén kész lett volna Budapestre utazni a ratifikációs dokumentumok kicserélésére. Erre végül február 27-én került sor. A szerződés megkötését a horvát politika megosztottan fogadta. Vladimir Maček és a környezete örült a megegyezés révén is biztosított békének. A Belgráddal való együttműködés hívei szintén örömmel üdvözölték a megállapodást. A horvát nacionalisták viszont számukra kedvezőtlennek ítélték, mert az olaszok görögországi veresége és a magyarok baráti lépése jelentős mértékben tehermentesítette a jugoszláv külpolitikát, és ezzel megerősítette a belgrádi vezetést. Összességében, a horvát közvéleményben olyan kép alakult ki, hogy a megkötött egyezmény nem Belgrádot viszi közelebb a tengelyhez, hanem inkább Magyarországot távolítja tőle.⁴⁵

A jugoszláviai magyar kisebbség sorsára vonatkozóan az egyezmény gyors fordulatot nem hozott. Történtek ugyan bizonyos lépések a magyar kulturális intézmények működésének biztosítása terén, valószínűleg közvetlen az egyezmény megkötéséhez köthető a Jugoszláviai Magyar Közművelődési Szövetség működésének engedélyezése (1941. január 30.), gyökeres fordulat azonban nem következett be Belgrád kisebbségpolitikájában.⁴⁶

A magyar közvélemény nagy része meglepéssel nyugtázta a magyar–jugoszláv barátsági egyezmény megkötését. A különböző politikai tényezők helyzetüktől függően eltérő kommentárokkal méltatták a szerződést, de az önállóság és a semlegesség megőrzése terén elért siker szinte minden kommentárban helyet kapott. Horthy kormányzó véleménye szerint az egyezmény összhangban állt a tengelyhatalmak irányítása alatt álló Délkelet-Európában kialakult helyzettel. Ugyanakkor megerősítette az aláíró országok szuverenitását is, megakadályozta, hogy egymás ellen kijátszhassák őket. Megelőzte egy újabb bécsi döntés bekövetkeztét, hogy idegen hatalmak döntsének az érintett felek sorsáról. Teleki hangsúlyozta, hogy a megállapodás alapja a kölcsönös rokonszenv és a két fél széleskörű érdeazonossága számos aktuális kérdésben. A magyar miniszterelnök kiemelte, hogy Budapest nem mondott le a revíziós céljairól, de a vitás kérdéseket baráti úton, békés eszközökkel kívánja rendezni.⁴⁷

Bethlen István üdvözölte az egyezményt és megállapította, hogy a magyar kormány jól használta ki a kedvező alkalmat, és olyan megállapodást kötött, ami minden szempontból megfelel az ország érdekeinek. Bajcsy-Zsilinszky úgy vélte, hogy a magyar–jugoszláv összefogás biztosíthatja a Duna-medence stabilitását, és szabad kezét ad Magyarországnak Romániával szemben. Különösen akkor lehetne erre építeni, ha Bulgáriát is be tudnák vonni az együttműködésbe. Az ellenzéki körök kifejezett lelkesedéssel fogadták a barátsági szerződés megkötését. Bár a sajtóirányítás korlátozta az éles tengelyellenes megnyilvánulásokat, az egyezmény Németországgal szembeni éle széleskörű visszhangot kapott. A megállapodástól a közvélemény nagy része azt remélte, hogy a két állam együttműködése révén Magyarország talán kimaradhat a háborúból.⁴⁸

Werth és a katonai vezetés viszont elhibázott lépésnek tekintette a Jugoszláviával való szerződést. Nem tartotta őszintének, megbízhatónak a két ország aktuális szükségéből fakadó megállapodását. Helytelenítette a délvidéki revízióról való lemondást, vagy annak bizonytalan időre való elodázását. A Vezérkar főnöke híreket kapott Homlok Sándortól a német–jugoszláv viszony feszült voltáról. Maga is úgy vélte, hogy az alapvetően angolbarát jugoszláv politika könnyen szembekerülhet Hitlerrel. Egy ilyen helyzetben Magyarországnak mindenképpen a németek oldalán kell fellépnie, hogy Berlin bizalmát megőrizze, és a területi törekvéseinek gyorsan érvényt szerezhessen. A Vezérkar főnöke ezt az álláspontját Telekivel is

közölte, Horthy kormányzó azonban ekkor még határozottan kiállt a miniszterelnök politikája és a barátsági egyezmény mellett.⁴⁹

Voltak azonban a honvédtiszti karban is olyanok, mint például Lengyel Béla ezredes, a IV. hadtest, majd a gyorshadtest vezérkari főnöke, akik helyeselték a szerződés megkötését Belgráddal. Részben a közös katonai múlt és a szerb katonai erények elismerése miatt, részben, mert Dél-Erdély visszavételét fontosabbnak tartották. Jugoszláviával szemben kisebbek voltak a területi igények és kevesebb magyar lakos élt a Délvidéken, mint román fennhatóság alatt, ami elfogadhatóvá tette a számukra a délvidéki revízió prolongálását.⁵⁰

A magyar szélsőjobboldal határozottan elutasította a Jugoszláviával való megállapodást. Milotay István érthetetlennek nevezte a magyar–jugoszláv barátsági egyezmény megkötését. Szerinte a kormány ezzel a lépéssel függetlenségét akarta demonstrálni Németországgal szemben, ezzel azonban csak bizalmatlanságot keltett maga iránt, mert magatartását a németek kihívásnak tekintették. A szerződés megkötését legfeljebb az igazolhatta volna, ha így területek kerültek volna vissza Magyarországhoz. Milotay szerint, komoly felelőtlenség volt minden látható haszon nélkül eltávolodni a németektől, akik a Felvidék és Észak-Erdély esetében segítették a revíziót. Élesen fellépett a barátsági egyezmény és Teleki békepolitikája ellen Maróthy Károly nyilas képviselő is, számos megnyilatkozásában, illetve a *Pesti Újság* hasábjain. Több alkalommal felvetette a Délvidékre vonatkozó magyar területi igényeket, és a belgrádi megállapodást rendre úgy állította be, mint a jogos nemzeti törekvésekről való felelőtlen lemondást. A külügyminisztérium irányelveit alkalmazva, a sajtóellenőrzés több ilyen tartalmú cikkét is letiltotta a lapokból.⁵¹

A képviselőház és a felsőház külügyi bizottsága 1941. január 31-én egyszerre tárgyalta a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást és a magyar–jugoszláv barátsági szerződést. Teleki hosszú beszédben vázolta a magyar–jugoszláv kapcsolatok alakulását, az együttműködés előnyeit, és pozitív hatását az egész régióra. Leszögezte, hogy az egyezmény a tengelyhatalmak egyetértésével született, és Németországot folyamatosan tájékoztatták a tárgyalásokról. A nacionalista erők meggyőzése érdekében kiemelte, hogy miután Románia is csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, újabb bécsi döntésre nem lehet építeni. Fel kell készülni Dél-Erdély saját erővel történő visszavételére, és ebben az esetben döntő tényező lehet Jugoszlávia támogató magatartása – amit a barátsági egyezménnyel lehet biztosítani.⁵²

A hozzászólók politikai beállítottságuktól függően értelmezték, és támogatták vagy kritizálták a barátsági egyezményt. A kormánypárt legitimista szárnyához tartozó Hunyady Ferenc azt hangsúlyozta, hogy az egyezmény a magyar kormány szabad elhatározásából született szuverén döntés eredménye, és nem a tengelyhatalmak jóváhagyásának köszönhető. Az Imrédy-féle Magyar Megújulás Pártját képviselő Rajniss Ferenc viszont hozzászólásában a tengelyhatalmak érdekeihez

igazított Balkán-politikát, a délvidéki magyarság jogaiért való határozott fellépést és a Jugoszláviával szembeni területi igények nyílt felvetését sürgette.⁵³

A két nemzetközi szerződés képviselőházi vitáját február 4-re tűzték ki. Az előzetes pártgyeztetés szerint ott már nem hangzottak el hozzászólások csak az előterjesztésre és a szavazásra került sor. A háromhatalmi egyezmény tárgyalása során a liberális Rassay Károly és a szociáldemokrata képviselők tüntetően kivonultak a tereméből. A szavazáson résztvevő három kisgazda képviselő, (Bajcsy-Zsilinszky, Vásáry István, Szentiványi) pedig nemmel szavazott. A magyar–jugoszláv barátsági egyezmény tárgyalásáról viszont a nyilas képviselők vonultak ki. A többiek az előterjesztést egyhangúan elfogadták.⁵⁴

A magyar–jugoszláv örök barátsági szerződés parlamenti jóváhagyását követően a ratifikációs okmányok kicserélésére február 27-én került sor, Budapesten Cincar-Marković jugoszláv és a Csáky István halálát követően kinevezett Bárdossy László magyar külügyminiszter részvételével. Alig egy hónappal később Hitlernek sikerült kikényszerítenie, hogy a jugoszláv kormány aláírja a csatlakozást a háromhatalmi egyezményhez. Belgrádban azonban katonai puccs robbant ki és az új vezetés nyíltan szembefordult a német törekvésekkel. Hitler azonnal elrendelte a Jugoszlávia elleni katonai akciót, és felszólította Magyarországot is a támadásban való részvételre. A magyar kormány nem tudott ellenállni a német nyomásnak és a Jugoszláv állam széthullását (Horvátország kiválását) követően fegyveres erővel lépett fel korábbi szövetségese ellen, az elcsatolt területei visszaszerzésére. A barátsági egyezmény és a hozzá fűzött politikai remények bukása egyúttal a Teleki-féle semlegességi politika végét is jelentette.

Jegyzetek

- ¹ A szerző történész, adjunktus (Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar Alkalmazott Társadalomismereti Tanszék)
- ² Ablonczy Balázs: *Teleki Pál*. Budapest, 2005. 491–493.; Macartney, Carlyle A.: *October Fifteenth. A History of Modern Hungary 1929–1945*. Volume I. Edinburgh, 1961. 446. (a továbbiakban: Macartney 1961.)
- ³ *Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. V. kötet. Magyarország külpolitikája a nyugati hadjárattól a Szovjetunió megtámadásáig 1940–1941*. Összeállította: Juhász Gyula. Sajtó alá rendezték: Juhász Gyula – Fejes Judit. Budapest, 1982. 391. (a továbbiakban: Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982.)
- ⁴ *A Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról 1933–1944*. Összeállították és sajtó alá rendezték, a bevezető tanulmányt írták: Ránki György – Pamlényi Ervin – Tilkovszky Loránt – Juhász Gyula. Budapest, 1968. 534–535. (a továbbiakban: A Wilhelmstrasse és Magyarország 1968.)
- ⁵ Macartney 1961. 448–449.
- ⁶ Hercegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig. Magyarország a világháborús Európában 1914–1945*. Budapest, 1999. 326.; Vigh Károly (szerk.): *Kortársak Bajcsy-Zsilinszky Endréről*. Budapest, 1984. 247–252.
- ⁷ Ullein-Reviczky Antal: *Német háború – orosz béke. Magyarország drámája*. Budapest, 1993. 70–71. (a továbbiakban: Ullein-Reviczky 1993.)

- ⁸ A. Sajti Enikő: *Impériumváltások, revízió, kisebbség. Magyarok a Délvidéken 1918–1947*. Budapest, 2004. 96.; Macartney 1961. 446. (a továbbiakban: A. Sajti 2004.)
- ⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. (a továbbiakban: MNL OL) K 83. Külügyminisztérium (a továbbiakban: KÜM) Pol. 1940-16/7-4366., 1940-16/7-5486.; Ullein-Reviczky 1993. 70–71.
- ¹⁰ Czettler Antal: *Teleki Pál és a magyar külpolitika 1939–1941*. Budapest, 2008. 204–206. (a továbbiakban: Czettler 2008.)
- ¹¹ MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. cs. 411–412.
- ¹² MNL OL K 64. KÜM Pol. res. 1940-16-722.; Újpétery Elemér: *Végállomás Lisszabon. Hét év a magyar királyi külügy szolgálatában*. Budapest, 1987. 144. (a továbbiakban: Újpétery 1987.); Fülöp Mihály – Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest, 1998. 228.
- ¹³ *Ciano gróf naplója 1939–1943*. Budapest, 1999. 252. (a továbbiakban: Ciano gróf naplója 1999.); A Wilhelmstrasse és Magyarország 1968. 542.
- ¹⁴ MNL OL K 64. KÜM Pol. res. 1940-16-754.; Macartney 1961. 446.
- ¹⁵ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 671–673.
- ¹⁶ Terzić, Velimir: *Slom kraljevine Jugoslavie 1941*. Knjiga I. Beograd, 1982. 288–289., 293–295.; Ciano gróf naplója 1999. 259.; Czettler 2008. 205.
- ¹⁷ Public Record Office, Foreign Office (London) (a továbbiakban: PRO FO) 871, 24 427, C 6327/529.
- ¹⁸ PRO FO 417, 42, 85 f.; Barcza György: *Diplomataemlékeim 1911–1945. Magyarország volt vatikáni és londoni követének emlékirataiból*. I. kötet. Budapest, 1994. 478–479. (a továbbiakban: Barcza 1994.)
- ¹⁹ MNL OL K 63. KÜM Pol. 1940-10/7-6702, 1940-10/7-6974.
- ²⁰ *Magyarország 1921–1941. Zsitvay Tibor emlékiratai*. Szerkesztette, a bevezető tanulmányt, a jegyzeteket és a személyes adattárt írta: Sipos Péter. Budapest, 1999. 536. (a továbbiakban: Magyarország 1921–1941. 1999.); A Wilhelmstrasse és Magyarország 1968. 549–552.
- ²¹ *Hitler hatvannyolc tárgyalása 1939–1944. Hitler Adolf tárgyalásai kelet-európai államférfiakkal*. I. kötet. A bevezető tanulmányt írta, a műbe foglalt dokumentumokat válogatta a jegyzeteket készítette: Ránki György. Budapest, 1983. 182–190. (a továbbiakban: Hitler hatvannyolc tárgyalása 1983.); Macartney 1961. 448–449.
- ²² Dreisziger, Nándor F.: *Hungary Enters the War, March–December 1941*. In: Dreisziger, Nándor F. (ed.): *Hungary in the Age of Total War (1938–1948)*. New York, 1998. (61–72) 64.; Páva István: *Ország a hadak útján. Magyarország és a második világháború*. Pécs, 1996. 90. (a továbbiakban: Páva 1996.)
- ²³ Saly Dezső: *Szigorian bizalmas! Fekete könyv: 1939–1944*. Budapest, 1945. 279.; *Roosevelt követe voltam Budapesten. John F. Montgomery bizalmas politikai beszélgetései 1934–1941*. Budapest, 2002. 311.
- ²⁴ OSZK Kézirattár. Fond 28/70. Sakmyster, Thomas: *Admirális fehér lovon. Horthy Miklós 1918–1944*. Budapest, 2001. 236. (a továbbiakban: Sakmyster 2001.)
- ²⁵ A Wilhelmstrasse és Magyarország 1968. 552–553.; Czettler 2008. 205.
- ²⁶ Littlefield, Frank C.: *Germany and Yugoslavia, 1933–1941. The German Conquest of Yugoslavia*. New York, 1988. 88. (a továbbiakban: Littlefield 1988.); Hitler hatvannyolc tárgyalása 1983. 193–204.
- ²⁷ Fabry, Philipp W.: *Balkan – Wirren, 1940–1941*. Darmstadt, 1966. 66–68.
- ²⁸ *Nem engedélyezem! A cenzúra bizottság dossziéjából*. Összeállították és sajtó alá rendezték: Márkus László – Szinai Miklós – Vásárhelyi Miklós. Budapest, 1975. 104. (a továbbiakban: Nem engedélyezem 1975.)
- ²⁹ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 769–770.
- ³⁰ Magyarország 1921–1941. 1999. 537.; Czettler 2008. 209.
- ³¹ Macartney 1961. 453.
- ³² MNL OL K 63. KÜM Pol. 1940-16/7-6879., 1940-16/7-6927.
- ³³ Nem engedélyezem 1975. 106.; Macartney 1961. 451.
- ³⁴ Halmosy Dénes: *Nemzetközi szerződések 1918–1945*. Budapest, 1989. 505.
- ³⁵ Hory András: *Bukaresttől Varsóig*. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, magyarázó jegyzetekkel ellátta: Pritz Pál. Budapest, 1987. 362.; Újpétery 1987. 145.
- ³⁶ Lengyel Béla: *Európa forgószélében. Visszaemlékezések. Tapasztalatok és benyomások egy katona életéből*. Szarvas, 2011. 144. (a továbbiakban: Lengyel 2011.); PRO FO 371, 25 034, 282 f.

- ³⁷ Sakmyster 2001. 236.; Barcza 1994. 478–479., 480–481.
- ³⁸ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 777–778., 786.
- ³⁹ Czettler 2008. 212–213.; Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 795–796.
- ⁴⁰ MNL OL K 63. KÜM Pol. 473. cs. 421–422.; Rónai András: *Térképezett történelem*. Budapest, 1989. 281–282.
- ⁴¹ Littlefield 1988. 89.; Czettler 2008. 214–215.
- ⁴² Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 789–792.
- ⁴³ Czettler 2008. 215.; Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 794–795.
- ⁴⁴ Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 782–783.
- ⁴⁵ Vinaver, Vuk: *Jugoszlavija i Mađarska 1933–1941*. Beograd, 1976. 392–393.; Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1982. 801.
- ⁴⁶ A. Sajti 2004. 106.
- ⁴⁷ Horthy Miklós: *Emlékirataim*. Budapest, 2011. 249–250.; Páva 1996. 91.
- ⁴⁸ Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest, 1999. 409.; Tilkovszky Loránt: *Bajcsy-Zsilinszky. Írások tőle és róla*. Budapest, 1986. 187. (a továbbiakban: Tilkovszky 1986.)
- ⁴⁹ Dombrády Lóránd: *Werth Henrik, akiről nem beszéltünk*. Budapest, 2005. 111.; Dombrády Lóránd: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Budapest, 2012. 223.
- ⁵⁰ Lengyel 2011. 144.
- ⁵¹ Milotay István: *Egy élet Magyarorszáért! Ami Horthy emlékirataiból kimaradt*. Budapest, 2001. 160.; Nem engedélyezem 1975. 122–124.
- ⁵² Tilkovszky 1986. 187–188.
- ⁵³ A Wilhelmstrasse és Magyarország 1968. 535–555.
- ⁵⁴ *Az 1939. évi június hó 10-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai. Képviselőházi Napló*. IX. kötet. Budapest, 1941. 131–134.; Tilkovszky 1986. 188.

Lajos Olasz

Political Reception of the Hungarian–Yugoslav Treaty of “Eternal” Friendship

In December 1940, after a short series of negotiations, Hungary who joined the Tripartite Pact, and Yugoslavia who tried to avoid joining it despite definite German expectations entered into a friendship agreement of demonstrative nature. This agreement that gave an official frame to the interrelation of the two countries, which had been improving since 1938, contained only an intent to maintain good relationship, and it stated that any disputes that might occur would be settled amicably. None of the parties offered high commitment, but at least they could rely on one of their neighbours based on mutual interest.

In the given situation, this agreement had wide scale international and local reactions. Interrelations supported even by the axis powers at the beginning of the negotiations – rather gained an anti-axis nature upon the signing of the agreement. A lot of people considered it as an opportunity to keep a minimum margin for manoeuvre instead of further approximation to Germany. In Hungary, the pro-independence and the anglophile circles received it eagerly, while the extremist right-wing party was rejecting it.

The intergovernmental agreement also gave better chances to negotiations related to changing the situation of the Hungarians in the Southernland. However, the unfavourable changes in the international situation and the German expansion on the Balkans did not make it possible to develop co-operation. After the German attack of Yugoslavia in April 1941, Hungary got to the cross-roads. The government, affected by German foreign policy pressure and raising revision efforts, acted in order to re-annex Southland armed.